

ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ В РОЗСЛІДУВАННІ СЛУЖБОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ

THE IMPORTANCE OF CRIMINAL CHARACTERISTICS IN THE INVESTIGATION OF OFFICIAL COUNTERFEITING

Копча Н.В., аспірант кафедри кримінального права та процесу
юридичного факультету

Ужгородського національного університету

У статті на основі аналізу наукової літератури з криміналістики розглянуто значення криміналістичної характеристики під час розслідування службового підроблення. Доведено, що криміналістична характеристика службового підроблення має велике значення для методики розслідування службового підроблення. Висвітлено аналітичні дані щодо кількості вчинених злочинів, передбачених ст. 366 КК України, що підтверджує актуальність наукової статті.

На підставі вивчення судово-слідчої практики описано основні структурні елементи криміналістичної характеристики цього злочину. З'ясовано, що до елементів криміналістичної характеристики службового підроблення слід відносити типову слідову картину, типовий спосіб вчинення, предмет злочинного посягання, особу, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Висвітлено основні сліди, які залежать від відповідного способу вчинення цього злочину. До таких слідів віднесено ознаки способу виготовлення документа; ознаки способу підроблення документа; ознаки внесення завідомо неправдивої інформації.

Доведено, що більшість злочинів, передбачених ст. 366 КК України, є повноструктурними і включають дії з підготовки, вчинення та приховування. Відповідно, описано основні способи вчинення дій осіб на кожному з цих етапів. Підготовка до підробки включає досягнення домовленості між сторонами про видачу підроблених документів, вид та розмір винагороди; створення відповідної обстановки, яка сприятиме вчиненню підробки; вибір оптимального місця та часу. Означено, що безпосередній етап вчинення полягає у складанні, видачі службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесенні до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей або інше підроблення офіційних документів.

Окреслено, що предметом злочинного посягання під час службового підроблення обов'язково є офіційний документ. Розглянуто позицію Верховного Суду України з цього питання.

Окремо наголошено на необхідності дослідження основного елементу криміналістичної характеристики службового підроблення, а саме особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. В результаті дослідження виокремлено основні його характеристики, які сприятимуть можливому попередженню цієї категорії злочинів.

Ключові слова: службове підроблення, криміналістична характеристика, злочин, службова особа, спосіб вчинення, типова слідова картина.

The article, based on the analysis of the scientific literature on criminology, considers the importance of forensic characteristics in the investigation of official forgery. It is proved that the forensic characterization of official forgery is important for the methodology of investigation of official forgery. Analytical data on the number of committed crimes under Art. 366 of the Criminal Code of Ukraine, which confirms the relevance of the scientific article.

Based on the study of forensic practice, a description of the main structural elements of the forensic characteristics of this crime. It was found that the elements of the forensic characteristics of official forgery should include: a typical trace picture, a typical way of committing; the subject of criminal encroachment; a person suspected of committing a criminal offense.

The main traces that depend on the appropriate method of committing this crime are highlighted. Such traces include: a) signs of the method of making the document; b) signs of the method of forgery of the document; c) signs of entering knowingly false information.

It is proved that most of the crimes under Art. 366 of the Criminal Code of Ukraine are fully structured and include: actions of preparation, commission and concealment. Accordingly, the main ways of committing actions of persons at each of these stages are described. Preparation for forgery includes: reaching an agreement between the parties on the issuance of forged documents, the type and amount of remuneration; creating an appropriate environment that will facilitate the commission of forgery; choosing the optimal place and time. It is noted that the immediate stage of the commission is the compilation, issuance by the official of knowingly false official documents, entering into official documents knowingly false information or other forgery of official documents.

It is stated that the subject of criminal encroachment on official forgery is necessarily an official document. The position of the Supreme Court of Ukraine on this issue is also considered.

The need to study the main element of the forensic characteristics of official forgery – “a person suspected of committing a criminal offense” – was emphasized. As a result of the study, its main characteristics have been identified, which will contribute to the possible prevention of this category of crimes.

Key words: official forgery, forensic description, crime, official, method of commission, typical trace picture.

Постановка проблеми. За даними офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора, у 2016 році обліковано 5 583 злочини, передбачених ст. 366 КК України, з яких 1 833 направлено до суду з обвинувальним актом; у 2017 році 6 592 злочини обліковано, а 3 177 злочинів направлено до суду; у 2018 році 6 644 злочини обліковано, а 3 058 злочинів направлено до суду; у 2019 році 5 534 злочини обліковано, а 2 138 направлено до суду; станом на 1 жовтня 2020 року 5 815 злочинів обліковано, а 2 603 направлено до суду [1]. При цьому аналіз статистичних даних засвідчує, що питома вага злочинів, передбачених ст. 366 КК України, становить приблизно 30% від загальної кількості злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, передбачених розділом XVII КК України.

Пояснюється це тим, що, по-перше, в державних органах та установах здебільшого віддається перевага паперовому документообігу, по-друге, великого поширення набула копіювально-розмножувальна техніка, яка відкрила широкі можливості службовим особам для виготовлення підроблених документів, по-третє, низька заробітна плата службових осіб спонукає їх до службового підроблення. Все це свідчить про актуальність розроблення теоретичних питань і вироблення практичних рекомендацій із виявлення, розслідування та попередження службового підроблення.

Крім цього, слідчо-судова практика вимагає комплексного підходу до оновлення криміналістичної методики розслідування службового підроблення, зокрема детального аналізу криміналістичної характеристики службового підроблення як складового елементу методики розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, було предметом розгляду П.П. Андрушка, В.В. Білоуса, О.О. Дудорова, В.М. Киричка, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, О.В. Пчеліної, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої, Т.І. Слуцької, Д.М. Стародуба, Є.Л. Стрельцова, І.В. Терентьєва, З.М. Топорецької, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка, В.М. Шевчука, В.Ю. Шепітька.

Більшість досліджень зазначених науковців присвячується окремим аспектам розслідування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, однак питання криміналістичної характеристики службового підроблення та її значення для розслідування сьогодні залишається малодослідженим.

Формування мети статті. Метою статті є надання криміналістичної характеристики службового підроблення та визначення її значення для розслідування на основі наукового аналізу теоретичного матеріалу та практики розслідування службових злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідна пам'ятати той факт, що серед завдань науки криміналістики є сприяння своїми специфічними засобами та методами ефективній протидії злочинності. Одним із таких засобів у структурі методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є криміналістична характеристика. Щодо такої категорії, як криміналістична характеристика, та її структурних елементів завжди існує наукова дискусія. На думку С.О. Торопова та Д.А. Сафонова, криміналістична характеристика є інформаційно-дієвою системою, орієнтованою на вирішення практичних потреб правоохоронних органів [2, с. 758]. Схожу позицію має В.П. Корж, яка основне призначення криміналістичної характеристики вбачає у реалізації її складових частин у методиці розслідування. На практиці криміналістична характеристика злочинів сприяє правильному вибору слідчим найоптимальніших напрямів розслідування як загалом, так і на окремих його етапах [3, с. 58]. На значення криміналістичної характеристики у структурі методики розслідування звертає увагу А.О. Антошук, який доходить висновку, що криміналістична характеристика є своєрідною системою даних (відомостей), які описують злочини, сприяють правильному визначенню ефективних криміналістичних методів, прийомів і засобів виявлення, розслідування й часткової профілактики злочинів. До її основних елементів він відносить предмет безпосереднього замаху, спосіб скоєння злочину, слідову картину, обставини скоєння злочину, особу злочинця [4, с. 431–432].

Ю.М. Черноус до елементів криміналістичної характеристики включає предмет злочинного посягання; спосіб вчинення злочину; обставини вчинення злочину; слідову картину злочину; характеристики особи злочинця та особи потерпілого з урахуванням їх взаємозв'язку [5, с. 35].

Цінність та значення криміналістичної характеристики для процесу розслідування службового підроблення підтверджується інтерв'юванням. Так, на запитання щодо елементів криміналістичної характеристики та їх значення в практичній діяльності майже половина респондентів вказала на типову слідову картину (47%), на типовий спосіб вчинення злочину (45%). Крім цього, 32% опитаних вказали на предмет злочинного посягання, 27% – на особу злочинця (особу, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення).

Аналіз наукових праць і матеріалів слідчо-судової практики дав нам змогу виділити структурні елементи криміналістичної характеристики службового підроблення. Зупинимося на кожному з них.

1) Типова слідова картина. Більшість авторів вважає, що типова слідова картина будь-якого кримінального правопорушення здебільшого відіграє ключове значення. Не є винятком така категорія, як службові підроблення. Як писали Д.Б. Сергєєва та З.М. Топорецька, типова слідова картина службового підроблення характеризується наявністю певних типових слі-

дів. Оскільки службове підроблення є так званним предметним злочиним, основним матеріальним слідом вчинення цього злочину буде підроблений офіційний документ. Без наявності підробленого документа неможливо встановити факт вчинення службового підроблення. З цих документів можна встановити низку інших обставин, зокрема встановлення фактів, викладених у документах, встановлення способу виготовлення документа, встановлення особи, яка виготовила документ, встановлення факту й способу підроблення документа [6, с. 96].

Сліди, які притаманні певному способу підроблення документів, відображалися насамперед на самому документі у вигляді різноманітних ознак, притаманних певному способу виготовлення матеріалів і реквізитів документу або змінам, що до них вносяться. Ознаки, що характеризували певний спосіб підроблення документа, як зазначили респонденти, можна поділити на такі три групи:

- ознаки способу виготовлення документа (нанесення зображення на документ) (зазначили 100% опитаних слідчих та 100% опитаних оперативних працівників);
- ознаки способу підроблення документа (внесення змін до реквізитів документу);
- ознаки внесення завідомо неправдивої інформації (зазначили 100% опитаних слідчих та 100% опитаних оперативних працівників) [7, с. 118].

Якщо більш детально розібрати такі ознаки, то можемо сказати, що до першої групи необхідно відносити технічний засіб виготовлення самого документа (програмно-керований пристрій для обробки інформації, копіювально-множний апарат, периферійний друкувальний пристрій тощо); засоби нанесення реквізитів документа (письмове приладдя, друкарська машинка, печатки, штампи тощо).

До другої групи необхідно відносити ознаки матеріальної (візуальної підробки), тобто підчистку, дописку, виправлення, заміну окремих частин документа і залишені в результаті таких дій сліди; інтелектуальної (змістовної підробки), тобто недотримання фактичної сторони в документі, що правильний як за формою, так і за виготовленням.

До третьої групи ознак належатиме невідповідність змісту підробленого документа іншим документам у сукупності.

Велике значення в процесі розслідування службового підроблення мають не лише матеріальні сліди. Нині носіями слідів виступають також фізичні особи, які були присутні в момент здійснення злочинної діяльності. В криміналістичній літературі таких осіб прийнято називати носіями ідеальних слідів [8, с. 7]. В результаті анкетування визначено такі групи носіїв ідеальних слідів: особи, які сприймали факт службового підроблення, тобто очевидці (колеги по роботі, учасники процесу виготовлення документа тощо) (45%); особи, які не сприймали факт службового підроблення безпосередньо, але сприймали їх результат (секретар, працівник, який присвоював вихідний номер документу, особи, які здійснювали візування, ставили печатки на документі) (37%); особи, які стали випадковими носіями інтелектуальних слідів (рідні та знайомі злочинця, яким стало відомо про факт службового підроблення, співробітники установ та організацій, яким готувався документ) (18%).

2) Типовий спосіб вчинення злочину. Вибір способу злочину обумовлений особливостями предмета посягання, умовами місця й часу його вчинення, особистими якостями злочинця, його вміннями та навичками. Більшість злочинів, передбачених ст. 366 КК України, є повноструктурними і включають дії з підготовки, вчинення та приховування. Такого висновку ми дійшли після вивчення розслідуваних і розглянутих судами кримінальних проваджень. Підготовка до підробки включає досягнення домовленості між сторонами про видачу підроблених документів, вид та розмір винагороди; створення відповідної обстановки, яка сприятиме вчиненню підробки; вибір оптимального місця та часу.

Якщо звернутися до норми КК України, то в ч. 1 диспозиції ст. 366 зазначено такі способи вчинення цього злочину: складання, видача службовою особою завідомо

неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів [9].

Приховування службового підроблення може існувати і як елемент способу його вчинення, і як окрема дія. Аналіз розслідуваних кримінальних проваджень цієї категорії дав можливість нам висвітлити такі способи приховування службового підроблення, як знищення документів зі слідами підробки; ухилення від явки за викликом слідчого (на допит); надання неправдивих показань або відмова від їх надання.

3) Предмет злочинного посягання. Предметом злочинного посягання під час службового підроблення обов'язково є офіційний документ. На це звертає увагу Верховний Суд України, який у своєму узагальненні називає ознаки для віднесення певного акта до документа та надання йому статусу офіційного.

Для того щоб той чи інший акт був визнаний документом і мав статус офіційного, він повинен відповідати таким ознакам:

– документ повинен містити певну інформацію (відомості, дані тощо);

– така інформація має бути зафіксована у тій чи іншій формі (письмовій, цифровій, знаковій) і мати певні реквізити (бланк, печатку, штамп, голограму), які передбачені законом чи іншим нормативним актом;

– інформація має бути зафіксована на відповідному матеріальному носії (папері, дискеті, диску, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці тощо) задля її зберігання, використання або поширення;

– документ має бути складений, засвідчений, виданий чи поширений в інший спосіб службовою особою від імені державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та об'єднань, а також підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності;

– офіційним згідно зі ст. 366 КК 2341-14 є лише такий документ, що містить зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які породили чи здатні породити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи, адже докази у правозастосовній діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, зокрема самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити [10].

Крім цього, Колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду під час винесення постанови зазначила, що під час установлення ознак офіційного документа як предмета злочину слід керуватися такими критеріями: документ має бути складено, видано чи посвідчено відповідною особою в межах її компетенції за визначеною законом формою та з належними реквізитами; зафіксована в такому документі інформація повинна мати юридично значущий характер, а саме підтверджені чи засвідчені нею конкретні події, явища або факти мають спричиняти чи бути здатними спричинити наслідки правового характеру у вигляді виникнення (реалізації), зміни або припинення певних прав та/або обов'язків.

Невідповідність документа хоча б одному з наведених критеріїв перешкоджає визнанню його офіційним [11].

4) Особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Загальноприйнятими елементами криміналістичної характеристики є особи злочинці, проте для того, щоб визнати особу злочинцем, необхідно рішення суду, яке набуло законної сили, тому з огляду на реалії сьогодення (зокрема, на практику Європейського суду з прав людини) вважаємо за необхідне визначати цей елемент криміналістичної характеристики так: «особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення». Для вчинення злочинів, передбачених ст. 366 КК України, характерний особливий (спеціальний) суб'єкт – службова особа, тому в ході розслідування слідчому обов'язково необхідно встановити, чи є ця особа службовою, чи правомочна вона на вчинення дій, передбачених вищезазначеною статтею. Вивчення емпіричного матеріалу дало нам змогу встановити типові риси особи правопорушника: чоловіки віком від 35 до 55 років (67,7%), одружені (89,2%), мають вищу освіту (74,3%), позитивно характеризуються за місцем роботи та проживання (81,2%). Щодо зайнятих посад на час вчинення кримінального правопорушення маємо такі дані: державні службовці: категорія В (43,2%), категорія Б (31,3%), категорія А (25,5%); посадові особи місцевого самоврядування: 4 категорії (34,5%), 5–7 категорій (46,2%), 3 категорії (19,3%). Крім того, слід наголосити на тому, що зловживання алкоголем, наркотиками не є характерним для суб'єктів вчинення злочинів цієї категорії.

Висновки. Резюмуючи викладене, можемо впевнено сказати, що, крім вищезазначених елементів криміналістичної характеристики, для службового підроблення також мають значення мотив, мета, обстановка, час та місце, які важливі для встановлення взаємозалежності між ними. Ці елементи є важливим етапом на шляху до розроблення ефективних рекомендацій для виявлення, розслідування таких злочинів та запобігання ним, тому потребують висвітлення у подальших наших публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального Прокурора*. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104402 (дата звернення: 02.12.2020).
2. Торопов С.О., Сафонов Д.А. Криміналістична характеристика злочинів, передбачених ст. 270-1 ККУ. *Форум права*. 2012. № 3. С. 758–762.
3. Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография. Харьков : НУВД, 2002. 412 с.
4. Антошук А.О. Криміналістична характеристика вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Митна справа*. 2012. № 2. Ч. 2. С. 430–433.
5. Черноус Ю.М. Криміналістична характеристика злочинів міжнародного характеру. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 1 (17). С. 34–40.
6. Сергеева Д.Б., Топорецька З.М. Криміналістична характеристика службового підроблення. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 90–99.
7. Балонь А.Б. Типова «слідова картина» злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень, та її значення для розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 11. Т. 2. С. 117–119.
8. Затенацький Д.В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2008. 19 с.
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
10. Практика розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення) : Узагальнення Верховного Суду України від 19 жовтня 2009 року. *База даних «Законодавство України»*. URL: http://zakon01.gada.gov.ua/laws/show/n_002700-09 (дата звернення: 03.12.2020).
11. Єдиний державний реєстр судових рішень : Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 1 березня 2018 року № 461/7315/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72641802> (дата звернення: 03.12.2020).